

An-Magritt Bye Paulsen

Den dansk-norske stats kontroll over begravelser og befolkning i den tidligmoderne perioden

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Hanne Østhus

Mai 2022

An-Magritt Bye Paulsen

Den dansk-norske stats kontroll over begravelser og befolkning i den tidligmoderne perioden

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Hanne Østhus
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	1
Innledning	2
Metode	4
Metode og metodiske problemer	4
Kilder	5
Historiografi: forskning med tema om døden	7
Norsk forskning på temaet	8
Katolisisme - reformasjon - enevelde	10
Ordinanser og forordninger: kongens bestemmelser over begravelseritualet	12
Forordninger og kirkeordinanser før eneveldet	12
Forordning om begravelse 7. november 1682	14
Skillet mellom rang og stand i forordning om begravelser	18
Forordningen i praksis	22
Kirkeritualet 1685	23
Død og ære	26
Kunsten å dø	27
De utenforstående	29
Oppsummering og konklusjon	32
Litteraturliste	35

Innledning

Døden er den siste delen av livet og blir markert med ritualer og seremonier generelt tilknyttet den avdødes lik. Begravelsesritualene og seremoniene er ofte av spirituell og religiøs natur, og hvordan liket behandles blir ofte bestemt av hva man tror skjer etter døden. Under kristningen av Norge adopterte nordmennene kristne begravelsesritualer. De kristne begravelsesritualene var representasjoner av katolsk tro, og under reformasjonen ble begravelsesritualene igjen endret på for å passe til den lutherske teologien. Det lutherske begravelsesritualet var svært forenklet i forhold til de katolske seremoniene, og i tiden etter reformasjonen kom staten med lover og forordninger som videre begrenset befolkningens praktisering av begravelser. I denne oppgaven vil vi se på lovene som staten vedtok, analysere mulige årsaker til lovgivningen og finne ut av statens intensjoner med å kontrollere befolkningens begravelser. De lovene vi skal se på er fra etter reformasjonen og fram til midten av 1700-tallet, spesielt vil denne oppgaven fokusere på forordning om begravelser fra 7. november 1682. Det er interessant å se på død og begravelser i denne perioden fordi situasjonen er kompleks, og politikk, religion og sorg blir viklet inn i hverandre. Død og begravelser har de siste 100 årene blitt mer og mer populært som forskningstema, og innen historiefaget har flere forskere forsket og skrevet om død og begravelser i den tidligmoderne perioden. Det er mange kilder å finne fra denne perioden som kan brukes til å forske på dette temaet, og innfallsvinklene er mange. Resultatet av dette er at mye av forskningsarbeidet er svært spesialisert og begrenset til enkelte deler av begravelsesritualet. I motsetning vil denne oppgaven være mer generell, da vi vil se på kilder som dekker hele begravelsesritualet for å danne et mer omfattende perspektiv på situasjonen.

Oppgavens problemstilling er: hva var den dansk-norske stats syn på død og begravelser i den tidligmoderne perioden? Dette er et bredt tema som åpner opp for en rekke forskjellige innfallsvinkler. Siden denne oppgaven hovedsakelig bruker kilder i form av lover, vil fokuset være på hvorfor og hvordan den dansk-norske stat brukte lover for å kontrollere befolkningens begravelsespraksis. Dette fokuset vil lede oss til å få en forståelse for statens intensjoner, og de generelle tankene om død og begravelser i den tidligmoderne perioden.

Hoveddelen av oppgaven er delt inn i to forskjellige deler som videre er strukturert inn i kapitler. Første del av oppgaven inneholder tema som metode, der vi vil gå gjennom strategi,

kildebruk og metodiske problemer. Dette blir fulgt opp av en kort oppsummering av historiografi og tidligere forskning. Deretter vil første del av oppgaven avsluttes med et kapittel med teori som generelt beretter situasjonen før og under den valgte perioden. Den andre delen av oppgaven er delt i to forskjellige kapitler. Det første kapittelet handler om lovene som kom for å kontrollere begravelsesritualet. Her vil vi se på innholdet og formålet til de forskjellige lovene, med en mer ekstensiv analyse av forordning om begravelser fra 1682. Det andre kapittelet går inn på temaer som *ars moriendi*, hellig jord og hva som ble gjort med de som ikke var verdig en luthersk begravelse. Temaene i dette kapittelet er bevisst valgt for å danne en forståelse for befolkningens tanker og forhold til døden, og dette vil styrke en av teoriene til problemstillingen.

Metode

Metode og metodiske problemer

Perioden som denne oppgaven vil ta for seg er fra reformasjonen i 1536/37 til midten av 1700-tallet, med fokus på reguleringene gitt i første del av enevoldstiden. Årsaken til valg av dette tidsrommet er både grunnet i oppgavens formelle begrensninger, og at de sosiale og politiske endringer som kom i løpet av 1700-tallet gjør 1750 til en naturlig avslutning for oppgavens forskning på dette temaet. Selv om dette tidsrommet er satt, vil vi fortsatt ta en titt på relevante ting og hendelser både før og etter den valgte periodiseringen.

Det temaet som denne oppgaven er skrevet om har et stort kildeomfang i form av både primærkilder og sekundærkilder. Primærkildene som er valgt er normative kilder i form av lover og forordninger. Selv om de lovene gitt i forordningen er normative, har kildene også deskriptive deler som sier noe om situasjonen og årsakene bak innføringen av forordningene. Gjennom systematisk analyse av disse forordningene kan vi finne ut av hensikten til lovgivningen. Vi vil stille spørsmål som hvorfor kom disse forordningene? hvor viktig var det for kongen å løse disse problemene? Hva var reaksjonen til disse lovene? Og hvordan fungerte dette i praksis?

I begynnelsen av prosessen hjalp veileder med å finne passende kilder og anbefalte å bruke lover og forordninger. Den tidligmoderne perioden, og spesielt enevoldstiden er beryktet for ekstensiv lovgivning, og gjennom å se på lovene rundt begravelsesritualet får man raskt et innblikk i hvor stor og kompleks situasjonen er. Selv om lovene er innholdsrike kilder er det også behov for andre kilder og forskningslitteratur. Mye av litteraturen som blir brukt i denne oppgaven er funnet på internett, spesielt gjennom universitetsbibliotekets søkemotor ORIA, Nasjonalbiblioteket og Google Scholar. I tillegg til dette ble kilder og litteratur funnet gjennom referanser og henvisninger i tekster som er lest i arbeid med denne oppgaven. Sekundærkildene og forskningslitteraturen er nødvendig i analysen av lovene da de forklarer blant annet den sosiale og den politiske situasjonen i perioden. Dette har både støttet opp den informasjonen som lovene gir og hjulpet i å finne andre formål og årsaker til statens kontrollering.

Ved bruken av disse kildene vil det oppstå noen problemer. De normative kildene som er brukt er transkriberte samlinger fra de originale lovene. Transkriberingen er skrevet på dansk og trykt i gotisk skrift. Informasjonen som er tatt fra disse kildene og brukt i denne oppgaven er derfor blitt tolket i transkriberingen og deretter tolket av oppgaveskriveren, så det er en mulighet for variasjoner fra den originale lovteksten. I arbeidet med transkriberingen har *ordbog over det danske sprog* på ordnet.dk vært et viktig hjelpemiddel i å forstå enkelte ord i de forskjellige primærkildene. Forskningslitteraturen som blir brukt i denne oppgaven har et omfangsrikt kildemateriale med både levninger og beretninger. Forskerne vil i slike tilfeller bruke sine egne transkriberinger og tolkninger, så informasjonen som er hentet fra disse sekundærkildene til bruk i denne oppgaven, kan derfor inneholde feil, eller være påvirket av forskerens subjektivitet.

Kilder

I første del av oppgaven er primærkildene forordninger samlet inn av Jacob Henric Schou i perioden 1794 - 1814. Forordningene som Schou har samlet inn gjelder for hele det dansk-norske riket og starter i 1670 og fram til det dansk-norske eneveldets slutt i 1814. Schou har både gitt ut et alfabetisk register over forordningene og selve forordningene er publisert i kronologisk oppbygging. Både oversikten og forordningene ligger ute til bruk på Nasjonalbiblioteket sine nettsider. I det alfabetiske registeret er begravelse et eget tema, og her står de forskjellige forordningene oppsatt i kronologisk rekkefølge. Den viktigste av forordningene er den grunnleggende lovgivningen fra 7. November 1682 med 30 paragrafer som dekker de fleste delene av en begravelse i detalj, og legger skille mellom hva som er akseptabelt for de forskjellige stendene. Første del av denne oppgaven vil inneholde en analyse av innholdet i denne forordningen. Forordningen fra 7. November 1682 var den første og den største av forordningene om begravelser i det dansk-norske eneveldet og senere lovgivning om begravelser i det dansk-norske riket var basert på denne grunnleggende forordningen. I andre del av oppgaven vil vi nevne forordningen fra 9. august 1737 *Fr. om Delinquenters henrettelse og begravelse*, denne forordningen er også funnet i Schou sine samlinger.

Av primærkilder, vil vi i tillegg til Schous forordninger, også se på Fredrik August Wessel-Bergs *Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge: i Tidsrummet 1660 - 1813*. Disse ble publisert i perioden 1841 - 1847 og har lik oppbygging som Schous forordninger, med både et register og fire bind med reskripter i kronologisk rekkefølge.¹ Som tittelen antyder gjelder disse kun for Norge, og referer ofte til de nasjonale forordningene, spesielt forordningen fra 7. nov 1682.

Danmark og Norgis Kirkeritual fra 1685 vil også være sentralt i denne oppgaven. Kirkeritualet er en lovgivning som gjelder geistlighetens oppgaver i forkynnelsen og kirkelige ritualer. Lovgivningen inneholder et eget kapittel når det gjelder lik og begravelser. Kapittelet viser til det som ble utgitt i forordningen fra 7. november 1682, og bygger videre på dette med veiledninger til prestene om deres oppgaver i begravelseritualet. Det viktigste med Kirkeritualet, og årsaken til at denne kilden er valgt, er fordi den gir informasjon om begravelser som ikke ble inkludert i forordningen fra 1682, spesielt om hva som skal gjøres når den avdøde ikke får en luthersk begravelse. Kirkeritualet var gyldig lov helt til 1880-årene da arbeidet med den store liturgirevisjonen ble påbegynt,² og er derfor en grunnleggende kilde når man skal drive med historisk undersøkelse av eneveldet og kirken i denne perioden.

Blant sekundærkildene har spesielt boken *Å minnes de døde: Døden og de døde i Norge etter reformasjonen* fra 2019 vært sentral i oppgaveskrivingen. Boken er skrevet av flere forskere og professorer innen historiefaget, og er et resultat fra et tverrfaglig forskningsprosjekt kalt "Døden i tidlig protestantisk kultur".³ Boken ser blant annet på ulikhetene i døden og begravelser i perioden etter reformasjonen. Arne Bugge Amundsen skriver i ett av kapitlene om lovene om begravelser som kom etter reformasjonen. Dette kapittelet vil bli brukt som kilde for å få en oversikt over lovgivningen som kom før forordningen fra 1682. I tillegg til Amundsens kapittel, vil vi se på flere av temaene som blir skrevet om i boken. Spesielt siste kapittel som er om begravelser til de som falt utenfor menigheten.

¹ "Wessel-Bergs reskriptsamling" fra Lokalhistoriewiki sine nettsider. Hentet 31.03.22

² Løvlie 2021: 93

³ Rasmussen (red.) 2019

Historiografi: forskning med tema om døden

Dødens historie, da altså hvordan menneskers holdning, oppfattelse og reaksjon på døden gjennom tidene, ble først populært som forskningsfelt på 1970-tallet. Døden hadde på 1950- og 60-tallet vokst fram som tema innen sosiologien og psykologien, men her handlet det om den gjeldende tabubelagte døden, ikke døden i en kulturhistorisk sammenheng. På denne tiden var interessen for døden en voksende bevegelse, og flere forskere angrep temaet fra et modernitetskritisk standpunkt.⁴ Den britiske sosialantropologen Geoffrey Gorer påpekte at i moderne vestlige samfunn har ikke menneskene lengre de redskapene som skal til for å takle død og sorg. I den kjente artikkelen *The Pornography of Death* i tidsskriftet *Encounter* fra 1955 påpekte han at døden hadde erstattet seksualiteten som tabubelagt tema i samfunnet. Seksualitet ble et mer og mer akseptert tema, mens døden hadde blitt vanskeligere å ha en holdning til. Gorer i tillegg til andre forskere trakk fram sekulariseringen som en årsak til dette. Religion og troen på sjel og evig liv gjorde døden langt mindre “farlig”, så når folk ga slipp på disse idéene, sto de forsvarsløse i møte med sin egen og andres dødelighet.⁵

Arkeologene derimot har lenge forsket på døden og hva fortidas sivilisasjoners begravelser kan si for menneskelig aktivitet. Da dødens historie først kom fram som forskningsfelt i samtid med de populære holdningene innenfor academia på 1970-tallet, var det *Annales*-skolen som først satte det på dagsordenen. Dødens historie fikk sin plass under det *Annales*-skolen kalte for mentalitetshistorien, som forsker på endringer i grunnleggende kollektive tankestrukturer som viser seg karakteristiske for enkelte historiske perioder.⁶ Forskingen har deretter utviklet seg fra å være basert på mentalitetshistorie til å bli inspirert av antropologiske metoder basert på ritualstudier. Antropologien studerer fremmede kulturer hvor ritualer har en vesentlig funksjon. Disse ritualene kan analyseres og fortelle om kulturen og menneskenes tro og tankesett.⁷ Historikerne har adoptert disse metodene ettersom ritualer var en stor del av dagliglivet i middelalderen og den tidligmoderne perioden. Spesielt studier av ritualer som begravelser og skriftemål kan si mye om dødens sosiale funksjon.⁸ Senere forskning har lagt vekt på statens innblanding i de forskjellige ritualene. Spesielt i det dansk-

⁴ Floto 2013: 164

⁵ Floto 2013: 165

⁶ Werner 2004: 13

⁷ Werner 2004: 16

⁸ Werner 2004: 16

norske eneveldet, der stat og kirke kom sammen for å regulere begravelseritualene og bruke de for å få kontroll over befolkningen. Trusselen om en uverdigg begravelse med konsekvens av å bli nektet evig liv var en effektiv måte å få befolkningen til å tro og handle ut fra statens ønsker.⁹ Ritualstudier rundt døden er grunnleggende i å gi en forståelse for befolkningens forhold til døden, men kan også studeres fra andre perspektiver som viser at ritualene i tillegg til å si noe om dødens sosiale rolle, gir en forståelse hvordan ritualer ble brukt til maktutøvelse og hadde en politisk funksjon.¹⁰

Norsk forskning på temaet

I norsk forskning på døden i den etterreformatoriske perioden er det ofte denne innfallsvinkelen som utnyttes. Den som har forsket mest på temaet er professor i kulturhistorie ved UiO Arne Bugge Amundsen. Amundsen har skrevet en rekke artikler og bøker om tema som ritualer, død og folkloristikk. Han var også med på å skrive boken som ble nevnt i oppgavens metodedel, *Å minnes de døde: døden og de døde i Norge etter Reformasjonen*. Dette verket er ikke hans første bidrag til den norske forskningen på døden, og både denne boken og hans tidligere arbeid på temaet vil være relevant i denne oppgaven.

I tillegg til Amundsen har flere norske forskere skrevet om ritualer etter Reformasjonen. Det dansk-norske eneveldet var unike i sin holdning til død, begravelser og andre ritualer. Dette, i tillegg til den store mengden unike kilder, gjør temaet til et forskningsfelt som flere har tatt interesse i. Historikeren Olav Tveito skrev artikkelen *Rituell reformasjon: Fra ordo sepulturae til luthersk gravferdsskikk* som handler om begravelseritualene etter Reformasjonen. I tillegg til bruk av liturgiske og kirkerettslige kilder har han sett på de såkalte kirkefunnene. Kirkefunnene er en kilde av særegen art, som omfatter myntfunn fra under kirkegulv i tiden før og etter reformasjonen.¹¹

En av delene av begravelseritualen som vokste i popularitet på 1600-tallet er likprekenene, og disse har ofte blitt brukt som kilde til forskning fordi de kan si mye om både

⁹ Amundsen & Laugerud (red.) 2010: 123

¹⁰ Werner 2004: 17

¹¹ Tveito 2017

begravelsesritualet, men også om dagligliv i perioden den ble skrevet. Elisabeth S. Eide skrev en artikkel om likprekener på 16- og 17-hundretallet, med fokus på likprekener skrevet til avdøde kvinner. Selv om likprekenene ofte var formet til å fremstille den avdøde i et idealistisk perspektiv, så gir de oss et inntrykk av hvordan det var å leve som kvinne på den tiden.¹²

Det som er å finne av norsk forskning på temaet er altså ofte spesialisert og fokusert på en liten del av en større sammenheng. Når det gjelder begravelser blir enten en liten del av ritualet, en spesifikk levning eller beretning brukt som forskningsobjekt, som fører til at det er lite norsk litteratur som beretter om den generelle situasjonen rundt død og begravelser i denne perioden. Boken *Å minnes de døde* er en av de få norske kildene som gir et mer omfattende overblikk over temaet.

Denne oppgaven bruker lover og forordninger som primærkilde, og dette har tidligere blitt gjort på dette forskningsfeltet. Lovene blir da enten brukt som supplerende informasjon, eller så blir situasjonen med begravelsene dratt inn i en større sammenheng. For eksempel er lovene om begravelser en del av en gruppering kalt luksuslover, som er samling av dansk-norske lover som deler samme formål. I forskningen av luksuslovene blir lovene som gjelder begravelsesritualet ofte sammenlignet og satt sammen med andre lover, dette styrker argumenter rundt lovenes felles formål, men overser deler som er spesifikke for begravelseslovene.

¹² Eide 2011

Katolisisme - reformasjon - enevelde

Før reformasjonen var det katolske gravferdsskikker som ble fulgt. De teologiske konseptene som disse gravferdsskikkene baserte seg på ble avfeid i den nye lutherske troen. Katolske begravelser var komplekse og involverte mer enn kun gravleggingen. Forestillingen om sjelen, skjærsilden og evigheten var grunnleggende i de troendes oppfatning av døden, og begravelser utfoldet seg utfra dette.¹³ Mye av gravferdsskikkene baserte seg på prestenes oppgaver rundt deres *cura animarum* eller sjeleomsorg. Prestene var blant annet pliktige til å være tilgjengelig for de døende og syke slik at de, før døden inntreffer, kunne skrifte og la seg salve.¹⁴ Døden blir sett på som en reise og presten var den som skulle hjelpe sjelen på denne turen spesielt gjennom bønn og sang. Både før og etter døden skulle presten angi bestemte tekster og bønner fram til liket var i jorden. Sjeleomsorgen fortsatte etter begravelsen i form av forskjellige minnehandlinger for de avdøde.¹⁵

Reformasjonen gikk aldeles bort fra dette og resultatet ble en forkastning av de komplekse pastorale oppgavene. Sognebud og sakramentet kunne fortsatt utføres om det var ønsket, ellers var prestens oppgaver redusert til ritualet rundt graven med jordpåkastelse og preken.¹⁶ Kirken ville bli kvitt alle ritualer som gikk imot den lutherske tro, og tillot kun de ritualer som ble nevnt i Den hellige skrift, dette skilte mellom “nødvendige” og “unødvendige” ritualer. Blant annet dåp, skriftemål og nattverd var nødvendige ritualer og ble fortsatt praktisert etter reformasjonen. Men de skilte også mellom “døde” og “levende” ritualer, som vil si at i hvert rituale, for eksempel dåp var det enkelte deler av dåpen som var “levende”, altså godtatt og nødvendig for den lutherske kirken, det “døde” var det som gikk imot den lutherske kirkes tro.¹⁷

Det tok lang tid fra reformasjonen først ble innført i 1537 til endringene var på plass. Det var for det meste ritualene som gjennomgikk en momentan endring som var merkbar for både

¹³ Tveito 2017: 26

¹⁴ Tveito 2017: 27

¹⁵ Tveito 2017: 28

¹⁶ Tveito 2017: 29

¹⁷ Amundsen 2014: 50

presteskaper og kirkegjengerne.¹⁸ Reformasjonen var en kongelig intervensjon som avskaffet kirken som egen institusjon og kirken ble underlagt staten.¹⁹ Dette ble videreført da eneveldet ble innført i 1660. Innføringen skjedde på grunnlag av den kristne forestilling om gudelig kongemakt. Kongen hadde ingen andre over seg enn Gud, og ble dermed ansvarlig for all lovgivende, dømmende og utøvende makt. Med lovgivende makt kunne kongen ta kontroll gjennom lover og forordninger.²⁰ Kongen måtte selv følge Kongeloven av 1665 som sier at kongen ikke kan avstå noe av sin makt eller noen deler av sitt rike, og den eneste religionen han kan bekjenne seg til er luthersk kristendom.²¹

Etter 1660 var en av oppgavene til kongen å revidere Kirken og dens ritualer, og med hjelp av biskopen av Sjellands stift, Hans Bagger, ble lovverket Kirkeritualet utgitt i 1685.²² Gjennom Kirkeritualet fikk kongen kontroll over geistligheten og prestenes utøvelse av forkynnelsen. Kirkeritualet var basert på den lutherske tro og videreførte reformasjonens idéer, i tillegg til en videre innstramning av statskirkesystemet. Prestene fikk en ny rolle som kongelige embetsmenn, som berettiget at kongens makt er Guds vilje.²³ Eneveldet var dermed avhengig av kirkelig legitimitet. Lydighet til øvrigheten er en av den lutherske tros prinsipper, og siden kongen hadde ingen andre over seg enn Gud var det uproblematisk å få den nødvendige kirkelige aksept. Kirken fungerte som en grunnmur for eneveldet, og de geistlige med respekt for øvrigheten var med på å legitimere kongens ubegrensede makt.²⁴

Selv om kongen var gitt ubegrenset makt og var hevet over loven, var han fortsatt bundet til lovgivningen og til Guds ønsker. Om den eneveldige Kongen agerte mot Guds ord kunne det skape mistillit og som konsekvens kunne kongen miste sin legitimitet. Det var forventet av kongen at han skulle være en faderlig figur som utøvde sin makt basert på kristendommens grunnprinsipper om kjærlighet og fornuft.

¹⁸ Tveito 2017: 26

¹⁹ Løvlie 2021: 92

²⁰ Løvlie 2021: 93

²¹ Isaksen 2011: 303

²² Amundsen 2014: 50

²³ Løvlie 2021: 94

²⁴ Løvlie 2021: 94

Ordinanser og forordninger: kongens bestemmelser over begravelsesritualet

Forordninger og kirkeordinanser før eneveldet

Etter reformasjonen ble det skrevet og innført forskjellige lover som var med på å kontrollere og stramme inn rundt begravelsesseremonier. De første innstrammingene var allerede i reformasjonens første kirkeordinans fra 1537, som var med på å forme den lutherske seremonien og fjernet alle katolske skikker fra ritualet. Etter denne kirkeordinansen ble ritualet begrenset til prosesjonen, når liket blir fraktet til gravstedet, salmesang, under prosesjonen og når de står ved graven, klokkeringing, nedsettelse i graven, straks fulgt av jordpåkastelse og formaning til de som er kommet i begravelsen, og avslutningsvis knefall og fremføring av Fadervår. Ikke alt dette var nødvendig å ha med i en begravelse, og presten var kun pålagt å gjennomføre jordpåkastelsen og en formaning og bønn til de frammøtte.²⁵ En av konsekvensene av innstrammingen av ritualene var at flere sluttet å tilkalle presten når noen døde, og sto dermed for begravelsen selv, dermed måtte Christian III i 1539 komme med en ny forordning som gjorde det obligatorisk å tilkalle presten ved noens død.²⁶ Kirkeordinansen fra 1537 telte for hele Danmark-Norge, men de store geografiske og kulturelle forskjellene mellom landene hadde ført til at innføringen av reformasjonen hadde gitt forskjellige resultater. Dermed ble det i 1607 godkjent en ny Kirkeordinans gjeldende for Norge. Den nye ordinansen poengterte at det var nødvendig at nordmenn ga slipp på de eldre ritualene, da de fortsatt holdt fast ved deler av seremonien som ikke stemte med reformasjonen og det lutherske begravelsesritualet.²⁷ En av de gamle ritualene som kongen ville stoppe var *sjeleringingen*. Det var etter reformasjonen fortsatt mulig med klokkeringing i prosesjonen, men det som under katolisismen hadde vært ringing for å hjelpe den avdødes sjel på vei til himmelen, ble nå brukt: “ikke for de dødes skyld, men for å oppvekke de levende til en kristelig dødens betenkelse.”²⁸

²⁵ Rasmussen (red.) 2019: 51

²⁶ Rasmussen (red.) 2019: 54

²⁷ Rasmussen (red.) 2019: 55

²⁸ Rasmussen (red.) 2019: 56

Selv om ordinansene fra 1537 og 1607 var med på å begrense begravelsesritualet var det fortsatt muligheter til å gjøre begravelsen et overdådig arrangement. Ordinansene sier lite om det som skal foregå før og etter begravelsen i kirken, og hvordan prosesjonen skulle bli gjennomført. Derfor ble det spesielt blant adelen ofte bespisning med gjester før begravelsen, prosesjonen ble utvidet og påkostet, og selve graven i ettertid kunne bli kostelig utformet.²⁹ Dette førte til at adelens begravelser ble ofte offer for Kongens innstramminger og bestemmelser. Kongen ønsket ikke at adelens begravelser skulle bli for omfattende, og deres ritualer og forbruk skulle ikke “utfordre den symbolske overhøyhet som Kongen og hans familie har”.³⁰ Dessuten gikk adelens begravelsespraksis mot den lutherske kristendommens tro og verdier, og var derfor noe som fortørnet Gud. Løsningen på dette ble innføringen av lover som var med på å begrense adelens forbruk og handlinger i begravelsene. I 1576 ble det utstedt en forordning som kritiserte adelens begravesskikker. Adelen hadde ofte latt det gå flere måneder etter dødsfallet før liket ble gravlagt. Og i begravelsene ble det ofte brukt påkostede tekstiler og materialer. Forordningen bestemte derfor at det ikke lenger var muligheter for bespisning før begravelsen, det ble satt begrensninger for hvem som kan komme, det ble også regler rundt hvilke tekstiler man kunne bruke, kun kister av furu eller eik ble tillatt, og liket måtte begravnes innen 6 uker.³¹

Forordningen fra 1576 var kun starten på en periode der en rekke nye lover og forordninger kom for å kontrollere adelens begravesskikker. Lignende forordninger kom i 1602, der Christian IV bestemte at adelen måtte gravlegge liket innen 2 uker etter dødsfallet. I 1617 kom en annen forordning som påminnelse om det som ble skrevet i de tidligere forordningene, deretter ble lensmenn og kirkelige autoriteter ansvarlige for å se at lovene ble overholdt. Christian IV hadde et anspent forhold til adelen, og etter Kongens nederlag i tredveårskrigen måtte han forhandle med adelen for å få deres støtte. Dette fulgte med en periode hvor bestemmelsene fra de tidligere forordningene ble endret på etter adelens vilje og det Kongen kunne tillate.³² Kongen mislyktes i å begrense adelens begravesskikker, og i tillegg hadde byborgere, embetsmenn og andre fra ikke-adelige samfunnsgrupper begynt å etterligne adelen og deres skikker. Christian IV løste dette problemet med en ny forordning som skulle gjelde for alle kjøpsteder. Forordningen ga bestemmelser og begrensninger rundt

²⁹ Rasmussen (red.) 2019: 56

³⁰ Rasmussen (red.) 2019: 57

³¹ Rasmussen (red.) 2019: 57

³² Rasmussen (red.) 2019: 59

alle borgernes begravelser med noen få unntak for adelen. I 1654 ble denne forordningen fulgt av en ny og mer detaljert forordning fra Fredrik III som videre bygget på å begrense begravelsesritualene hos alle stender i samfunnet.³³

Forordning om begravelse 7. november 1682

Forordningen som Fredrik III kom med i 1654 ble gjeldende helt fram til forordningen fra 7. november 1682 ble utgitt. Denne forordningen var basert på de bestemmelsene som hadde blitt gjort i århundrene før, i tillegg til nye bestemmelser tilpasset den nye rangordningen og eneveldet. Det kongen ønsket av forordningen er de resultatene som de tidligere kongene hadde ønsket ved innføringen av tidligere lovgivning. I dette kapittelet skal vi bli mer kjent med hensikten til lovgivningen, den nye rangordningen og hvordan dette er knyttet til luksusforordninger. Forordningen om begravelser fra 7. november 1682 starter med en beskjed fra kongen som forklarer hvorfor en slik forordning var nødvendig.

Da stor Overdaadighed og unyttige omkostninger af de fleste over deres Stand og Vilkaar med deres afdøde forældres, Børns og Venners Liigs Begiængelser og Jordefærd giøres, hvorved Gud fortørnes, og mange (for at efterfølge de Daarliges Exempler og av vrang indbildning, at de Afdøde derved skeer nogen Ære og Tjeneste) saaledes over deres Evne forsætte deres Midler, at de det seent eller aldrig kan forvinde; Saa har Kongen villet give enhver Anledning til, som fornuftige huusholdere, snarere ved Sparsomhed og Gavmildhed imod Fattige og Nødlidende, end ved skammelig Dofelhed og syndig Overdaadighed, at søge sig et berømmeligt Eftermæle.³⁴

Kongen poengterer at “Overdaadighet” og unyttige kostnader var årsaken til innføringen av reglene, og om man ser på innholdet i de forskjellige paragrafene kan vi se at det kongen ønsket var en sterk innstramming som begrenset kostnader og kontrollerte alt fra før begravelsen tok plass til etter liket lå i bakken. Kongen er streng i sin beskjed, og nevner de som har gjennomført begravelser med høye kostnader som dårlige eksempler, og sier at de av vrang innbilning tror at begravelsene gjør den avdøde noe godt. Fromhet er et grunnprinsipp

³³ Rasmussen (red.) 2019: 63

³⁴ Schou 1795: 228

i luthersk kristendom, og i innledningen påpeker kongen at slike handlinger virker mot Guds vilje, og dermed blir disse begravelsene sett som uverdige da de fremkaller Guds vrede. Ved å slå ned på disse problemene med en begrunnelse av at *Gud fortørnes*, vekker dette gudfryktighet blant befolkningen, og de i sin tro vil derfor ikke utagere mot denne nye lovgivningen. Avslutningsvis sier kongen at denne forordningen vil være en anledning for befolkningen å skaffe seg et *berømmelig ettermæle*, ved sparsommelighet og gavmildhet mot fattige, i motsetning til hvordan de tidligere hadde søkt seg dette gjennom *skammelig døffelhet* og *syndig overdaadighet*.³⁵ Ut fra denne innledningen kan man anta at årsaken til at kongen ønsket å redusere begravelsesritualet ligger i hans lutherske tro og dens idealer. Dette trenger ikke å være urealistisk, men flere forskere har stilt spørsmål rundt dette da utfallet av den omfattende lovgivningen påvirket befolkningens handlinger etter kongens ønsker.³⁶

Forordningene var svært inngripende og la mange begrensninger for hvordan begravelsen skulle gjennomføres. I §8 om Vaagestuer, det rommet der liket ligger før det begravnes, gis det begrensninger for hvem som kan oppholde seg i rommet og i huset. Det er kun foreldre, barn og søsken som får beskjed om dødsfallet, og de skal ikke ta imot besøkende før liket er i bakken.³⁷ Det er ikke kun de pårørende som må følge disse forordningene. Alle som har en oppgave i gjennomføringen av begravelsen må jobbe ut fra begrensningene som blir gitt. For eksempel må kisten til liket må være klar innen 4 dager etter dødsfallet, dette gjelder både i kjøpstedene og på landet. Om kisten ikke er klar innen gitt tid vil den som har ansvar for kisten bøtelegges. Boten er på 20 riksdaler for de i kjøpstedene, og 10 riksdaler om de bor utenfor byene.³⁸ De forskjellige bøtene tyder på at kongen har noe forståelse for forskjellene mellom by og land, men vanskelighetene med å opprettholde tidsbegrensningene var vanskeligere enn man skulle tro. §10 i forordningen poengterer at liket skal i gravlegges innen 8 dager etter dødsfallet, om liket ikke er i jorden etter 8 dager så bøtelegges de ansvarlige 20 riksdaler for hver dag som går. For de som er i *rangen* eller av adel kan liket stå i opptil tre uker før de må betale 40 riksdaler straff for hver dag i etterkant av de tre ukene.³⁹ I Wessel-Bergs reskripter den 7. desember 1753 omtales en hendelse hvor en Jacob J. Winter måtte la sin avdøde mors lik være over bakken lengre enn det forordningen fra 1682 tillot. Etter hendelsen ønsket fogden en opphevelse av dette punktet for beboerne som slet med

³⁵ Schou 1795: 228

³⁶ Amundsen & Laugerud (red.) 2010: 123

³⁷ Schou 1795: 230 (§8)

³⁸ Schou 1795: 230 (§7)

³⁹ Schou 1795: 231 (§10)

fattigdom i de nordlige delene av landet, da omstendighetene gjorde det vanskelig å gjennomføre begravelser.⁴⁰

Forordning om begravelser fra 1682 er bygget opp av 30 paragrafer som sammen former en manual over hva som er tillatt og ikke tillatt i begravelsesseremonier. De forskjellige paragrafene er enten straffbare lover eller så er de veiledninger til hva som er tillatt av de ytterligere tjenestene som ikke er en del av det grunnleggende lutherske rituale. Blant de straffbare lovene er summen av straffen blitt bestemt ut fra flere faktorer som er relevante til hver enkelt lov. Først blir boten bestemt ut fra alvorlighetsgraden til å bryte det som står i den gjeldende paragrafen. For eksempel i §14 om den tillatte tidsramme for begravelser gis det opp til 20 riksdaler straff om seremonien blir forsinket.⁴¹ Tidsrammen som er satt for begravelsene er streng og den tidsrammen som gis i denne paragrafen gjelder mest for kjøpstedene. I Kirkeritualet fra 1685 blir det satt forskjellig regelverk for byene og landet for når begravelsen kan gjennomføres. I kjøpstedene skal ikke begravelsene forstyrre de ordinære tjenestene, og kan derfor ikke gjennomføres på søndager eller helligdager. På landet skal begravelsen skje før felles preken.⁴² Selv om det som nevnes i forordningen gjelder for kjøpstedene, vil forsinkelser i begravelser på landet også bøtelegges, og summen for dette vil være det samme med høyst 20 riksdaler straff. Forsinkelser kan forekomme og det er ingen alvorlig forbrytelse om dette skulle skje. Så boten for forsinkelser er mildere enn boten for mer alvorlige lovbrudd. I samme paragraf berettes det også at om begravelsen skulle skje på noe annet tidspunkt enn det som er tillatt, så er boten på 100 riksdaler. Å direkte gå imot den tillatte tidsrammen var en mye mer alvorlig forbrytelse enn om det var en liten forsinkelse, og derfor er straffen mye høyere.⁴³

Tidligere i denne oppgaven nevnes det at straffen for å ikke klargjøre kisten innen fire dager straffes forskjellig i kjøpstedene og på landet. Dette er en annen faktor i bøteleggingen. De straffene som blir gitt på landet er lavere enn de som gis i byen, fordi den økonomiske situasjonen hos bønder på landet var annerledes enn den økonomiske situasjonen til byborgerne. For å opprettholde en økonomisk balanse i samfunnet må straffen tilpasses den økonomiske kapasiteten til folket i de forskjellige stedene. Summen av straffen ble også satt

⁴⁰ Wessel-Berg 1842: 146

⁴¹ Schou 1795: 232 (§14)

⁴² Kirkeritualet 1685

⁴³ Schou 1795: 233 (§14)

ut fra betalingsevnen til de forskjellige stendene. I paragraf to, tre og fire i forordningen gjelder tillatte tekstiler og materialer for likkisten. Den første paragrafen gjelder den øverste gruppen i rangen. Om de skulle bruke tekstiler og materialer som ifølge forordningen er forbudt, så vil de måtte betale inntil 500 riksdaler straff.⁴⁴ Den tredje paragrafen gjelder hva som er tillatt av tekstiler og materialer for de som er lavere i rangen eller av adel. Strafferammen for disse gruppene for å bryte denne loven er inntil 300 riksdaler.⁴⁵ Den fjerde paragrafen er gjeldende for resten av befolkningen. Denne gruppen blir ikke gitt noen privilegier til utforming av likkisten, om de derimot skulle handle mot begrensningene som er satt i forordningen så blir de bøtelagt inntil 50 riksdaler.⁴⁶ Det er distinkte forskjeller i hva som blir tillatt av privilegier for de forskjellige gruppene, og disse forskjellene vil være fokus i neste del av oppgaven. Her er det derimot interessant å se på den store forskjellen i straff mellom de forskjellige gruppene. De få som er med i øvre del av rangordningen er av høy sosial status og tjener en god del mer enn resten av befolkningen, og har derfor mulighet til å betale en høyere straff. Dette viser at kongen har god forståelse for den økonomiske situasjonen. Han gir høyere straff til de som har råd til det, og med dette vil påkjenningen av straffen være nærmere den påkjenningen som de andre stendene får av den straffen de må betale etter å ha brutt samme lov. Summen av straffene er altså basert på faktorer som alvorlighetsgraden av å handle mot det som står i lovene og i hvor stor grad kan forskjellige folk belastes. Det viktigste er at straffene må være strenge nok til at det lønner seg å følge forordningen. §28 i forordningen beretter at om det gjøres noen påfunn som ikke er skrevet i forordningen, eller om noen går mot lover der ingen straff er satt, så skal det betales 50 riksdaler.⁴⁷ Forordningen viser også til hvor bøtene skal fordeles i de forskjellige delene av landet. Straffene skal i København fordeles $\frac{1}{3}$ til staten, $\frac{1}{3}$ til *børnehuset*, og $\frac{1}{3}$ til angiveren. I andre byer skal straffen fordeles $\frac{1}{3}$ til magistraten, $\frac{1}{3}$ til angiveren og $\frac{1}{3}$ til kjøpstedets hospital. På landet går halvparten av straffen til angiveren og den andre halvparten til nærmeste hospital.⁴⁸ Det vil si at en god del av pengene som blir betalt i straff går direkte til å opprettholde de statlige tilbud som barnehjem og helsehjelp i de lokale områdene.

Forordningen gir staten og kirken en mulighet til å ha en lovfestet pris for de tjenestene som ikke er nødvendige men som er tilgjengelige for begravelsseremonien. §21 i forordningen

⁴⁴ Schou 1795: 228 (§2)

⁴⁵ Schou 1795: 229 (§3)

⁴⁶ Schou 1795: 229 (§4)

⁴⁷ Schou 1795: 239 (§28)

⁴⁸ Schou 1795: 239 (§29)

er en oversikt over prisene for klokkeringing i begravelser i København. Forordningen gir en prisliste som viser hva det vil koste i de forskjellige kirkene og prisen for antall klokker i disse kirkene. Prisen for klokkeringing ligger gjennomsnittlig på ca. et par riksdaler for hver klokke.⁴⁹ Forordningen skriver også om hvor mye det vil koste å leie inn skolebarn for å synge salmer i begravelsen. For barna var synging i kirken en del av trosopplæringen, og ved å synge i arrangementer som begravelser kunne de få klær og gaver av de sørgende.⁵⁰ Disse tilleggstjenestene var rimelige og tilgjengelig for de fleste. Selv om prisen på tjenestene var lav, var det fortsatt en økonomisk gunstighet for staten. Pengene som ble betalt til kirken ble fordelt på den lokale kirken, de som utførte tjenester i begravelsen som klokkeren eller graveren, skolen og staten. Fordelingen blir satt av stiftbefalingsmannen og bispen ut fra stedets, kirken og klokkenes tilstand.⁵¹

Skillet mellom rang og stand i forordning om begravelser

I §10 legges det et tydelig skille på de som er av rang og de som er bønder. Flere av forordningene om begravelser gir forskjellige innskrenkninger til de forskjellige stendene. Som belønning for arbeid og lojalitet mot kongen mottok de i *rangen* og av adel privilegier, disse privilegiene ble gitt i flere områder hvor kongen hadde innført lovgivninger, begravelser er bare en av disse områdene. De som er i *rangen* er bestemt ut fra rangforordningen fra 25. mai 1671. Denne forordningen dannet et helt nytt sosialt hierarki fra det som var før innføringen av eneveldet. Etter det eneveldige styret ble innført i 1660 ble flere av adelens privilegier fjernet, og 11 år senere ble denne forordningen publisert som videre innskrenket adelens posisjon i hierarkiet med innføring av en ny tittel- og embetsadel. Dette førte til at kongens borgerlige embetsmenn fikk høyere sosial posisjon og den nye rangadelen ble nærmere knyttet til kongen. Ved rang menes spesifikke stillinger og samfunnsgrupper arrangert i offisielle verdighetsgrader. Den nye rangordningen ga rangtitler til både sivile og militære embetsmenn, samt personale ved hoffet. De som fikk rangtitler var

⁴⁹ Schou 1675: 235 (§21)

⁵⁰ Schou 1675: 234 (§20)

⁵¹ Schou 1675: 236 (§21)

kongens lojale menn og tjenere, og ved rangtitler fikk de og deres familier adelige rettigheter.⁵²

Med denne nye rangordningen ble det lagt opp til et behov for å revidere gamle forordninger og komme med nye bestemmelser rundt ritualene. De forordningene som kom før innføringen av eneveldet hadde ingen spesielle unntak og bestemmelser for de som nå var en del av rangen. Dette førte til revisjonen av et stort antall lover som var satt før innføringen av eneveldet og den nye rangordningen. Derfor når forordningen fra 1682 ble godkjent, var en av de største forskjellene fra de tidligere bestemmelsene om begravelser, de privilegiene som ble gitt til de som var inkludert i den nye rangordningen.

I rangforordningen fra 1671 blir 55 forskjellige embeter og navngitte personer nevnt i rekkefølge, denne rekkefølgen ble brukt i forordning om begravelser fra 1682. §2 i forordningen blir geheimeraader, grever, friherrer, riddere og ober-charger gitt frihet til å la sine kister bli trukket med fløyel og la kistene prydes med messingplater. Disse posisjonene var høyt oppe på rangslisten og var de eneste som fikk nyte disse privilegiene, men det var fortsatt klare grenser som kontrollerte deres forbruk. Om de så skulle bruke sølv i stedet for messing, eller la messingens forsølves eller forgylles så måtte de betale 500 riksdaler straff.⁵³

Det blir vist til de som nevnes i §2 i senere paragrafer som angår rangen. I §12 om hvordan man skal frakte liket til kirken skrives det:

Vil nogen lade Ligene age til Kirken, da maae hver Kirkes Bærger i Khavn, naar han det til kirkens Nytte eragter, lade dertil forførdige beqvemme Liig-Vogne, hvilke med Baj maae overtrækkes, med Hestetøi til 6 Heste overtrukket, samt sorte Hatte og Kiortler og 2 Kudske, hvilke de i 2 § ommeldte alene maae bruge, og derfor betale 12 Rdlr, naar Kirken forskaffer Heste, men naar de af Vedkommende selv forskaffes, 8 Rdlr.⁵⁴

Her blir de som ble nevnt i §2 tildelt enda et gode med å tillates å ha 6 hester ved sin begravelse. Om vedkommende i rangen bestemmer seg for å ha hester må de i tillegg betale

⁵² Aarhus universitet 2017

⁵³ Schou 1795: 228

⁵⁴ Schou 1795: 231

for dette, prisen er 12 riksdaler om kirken skaffer hestene, og 8 riksdaler om de selv står for anskaffelse av hester. Videre i §12 bestemmes det at “de andre i Rangen indtil Landsdommerne inclusive” må bruke 4 hester og må derfor betale 8 riksdaler om kirken skaffer hester, og 6 riksdaler om de skaffer hester selv. Alle andre kan kun bruke 2 hester, og må betale 5 riksdaler om hestene blir anskaffet av kirken, og 3 riksdaler om de blir skaffet på egenhånd. Det å ha hester til å frakte liket var en form for luksus og dermed måtte man betale avgifter på dette. Så selv om privilegier ble gitt til de som var med i rangen, så måtte de fortsatt ta hensyn til avgifter og andre begrensninger satt av kongen for å få kontroll over situasjonen.

I flere av forordningens paragrafer blir som nevnt, rangen oppdelt og tildelt forskjellige privilegier. Det var kun de øverste i rangen som fikk nyte flest privilegier, de i nedre del av rangen fikk ofte privilegier på samme område men med noen begrensninger. De av adel som ikke var inkludert i rangordningen fra 1671 fikk også nyte få utvalgte goder, men igjen med videre begrensninger. Det sosiale hierarkiet under det dansk-norske eneveldet var komplisert, og forskjellene mellom de forskjellige stendene ble spesielt tydeliggjort i gjennomføringen av seremonier og ritualer som begravelse. Døden var ikke lik for alle. De øverst i rangen fikk forlate verden i (begrenset) stil, mens menneskene fra lavere kår ble beskjedent tatt farvel med.

Men hvorfor blir de i rangen gitt disse privilegiene? Og hvorfor er det et behov for disse forordningene som begrenser forbruk og luksus på denne måten? Tidligere i denne oppgaven ble det skrevet om begrensningene som ble gitt til adelen etter reformasjonen og før innføringen av eneveldet. Disse begrensningene ble satt for å kontrollere adelens forbruk og posisjon i det sosiale hierarkiet. Staten hadde lenge forsøkt å kontrollere forbruk, og i innledningen til forordning om begravelser fra 1682 blir dette gjentatt som årsak til innføring av denne nye forordningen. I innledningen brukes et relevant begrep, *overdaadighet*.

Overdådighet ble betegnet som en av statens største fiender og et onde som måtte bekjempes. Dette synet på overdådighet og luksus hadde sitt utspring fra dydslære og luthersk morallære som verdsetter nøysomhet. Derfor var overdådighet et moralsk problem som måtte kontrolleres og begrenses, da den nevnte læren insisterer at overdådighet og luksus fører til moralsk forfall, som videre kan føre til at folk blir late og forsømmelige. Luksus var i tillegg et økonomisk problem. Luksusvarer var ofte synonymt med import, noe som reduserte den

økonomiske handlekraften til forbrukerne som forstyrret den økonomiske balansen i det lokale samfunnet. Etter reformasjonen, da overdådigheten blomstret blant adelsstanden, kom staten med en løsning til dette problemet. Løsningen ble å innføre lover som satt begrensninger for adelens forbruk og overdådige oppførsel. Disse lovene har senere gått under samlebetegnelsen luksuslover eller luksusforordninger. De forordningene som regnes som luksuslover prøvde å løse overdådighetsproblemet gjennom å kontrollere importen av luksusvarer og begrense arrangementer, seremonier, og ritualer.⁵⁵ Ettersom å kontrollere ritualer og seremonier også er en av oppgavene til luksusforordningene, regnes forordningene om begravelser som luksusforordninger. Ritualer som bryllup, dåp og begravelser var hendelser der overdådighet blomstret, løsningen for staten var å bruke lover som la klare retningslinjer for hvordan disse seremoniene kunne gjennomføres. Slik som i forordning om begravelser fra 1682, ble det for andre ritualer også bestemt hvor lenge hendelsen kan vare, hva som er akseptabelt å servere av mat og drikke, hvor mange og hvem som kunne bli invitert, og hvilke tekstiler og klær som var lov å bruke. Utover 1700-tallet kom det flere av disse luksusforordningene, og de ble strengere. En av årsakene til dette er fordi de tidligere bestemmelsene ikke var like effektive som ønsket.⁵⁶

Forordningen fra 7. november 1682 er som nevnt, en del av luksusforordningene. De lovene gitt i forordningen er alle med på å forme et gjennomførbart begravelsesrituale der overdådighet ikke kan blomstre. I tillegg til å ta kontroll over gjennomføringen av selve ritualet, har forordningen flere bestemmelser som skal håndtere forbruk og import av luksusvarer. Allerede i forordningens første paragraf blir det bestemt at “Ingen maae til at klæde deres liig eller i andre Maader i Kisten bruge andet, end *Cartun* eller *hiemmegiort Lærred*, saa og *Lærreds Bindel* til at binde med.”⁵⁷ Deretter er det fem andre paragrafer i forordningen som bestemmer hvilke tekstiler som kan brukes i begravelsen. I tillegg til tekstiler blir også andre materialer og importvarer kontrollert gjennom bestemmelser i forordningen. Tidligere i oppgaven ble det nevnt at §2 bestemmer at de som er øverst i rangen kan bruke messing til å pryde kisten sin med. Senere i §4 blir det berettet at alle som ikke er i rangen eller av adel får kun bruke jern eller blikk på sine kister og dette var kun på nødvendige detaljer som for eksempel en plate med navn og informasjon om den avdøde.⁵⁸

⁵⁵ Mordt 2018

⁵⁶ Mordt 2018

⁵⁷ Schou 1795: 228 (§1)

⁵⁸ Schou 1795: 229 (§4)

Her blir da også metaller og det estetiske utseende til kisten bestemt. De i rangen har mulighet til å dekorere og forme kisten så lenge det følger forordningens bestemmelser, mens de andre får ikke muligheten til å pynte kisten, og dessuten må de bruke mer tilgjengelige materialer.

Vi har nå sett på bekjempelsen av overdådighet og kontroll over forbruk som noen av formålene med luksuslovgivningen. I tillegg til dette ble bestemmelsene over luksus innført for å opprettholde forskjellene i det sosiale hierarkiet og poengtere at samfunnet er delt inn i stender. Luksuslovgivningen er også en privilegiumsordning som legitimerer makten til de i adelen og rangen.⁵⁹ I forrige avsnitt ble det nevnt at de i rangen fikk mulighet til å legge til dekorative utforminger på likkisten mens det for alle andre var forbudt å dekorere. Pynting og dekorative gjenstander var overdådige i sin natur, så det ble fortsatt gitt mulighet for rangen å delta i noen former for luksus for å opprettholde forskjellen mellom stendene. Forordningen om begravelser fra 1682 var den første forordningen som ga egne privilegier i gjennomføringen av begravelser til de i den nye rangordningen fra 1671. Vi har tidligere nevnt at den nye rangordningen var en av årsakene til revideringen av det gamle lovverket. Gjennom å endre regelverket for å inkludere rangen fikk kongen legitimert det nye sosiale hierarkiet han hadde skapt.

Forordningen i praksis

Forordning om begravelser fra 7. november 1682 er en normativ kilde med deskriptive elementer rundt årsaken til innføringen av forordningen. Den vil derfor ikke si oss noe om hvordan den ble mottatt og fungerte i praksis. Vi kan derimot se på de systematiske elementene ved senere lovgivning for å finne ut om forordningen var effektiv og om den sto seg gjennom sosiale endringer og tid. I andre halvdel av 1700-tallet var det en økning i antall forordninger og lover som kom. Fra innføringen av eneveldet i 1660 til 1750, var det ifølge Schous alfabetiske register kun seks nye forordninger om begravelser. Etter 1750 fram til unionsoppløsningen i 1814 kom det 28 nye forordninger om samme tema.⁶⁰ Den samme

⁵⁹ Jespersen 2010: 37

⁶⁰ Schou 1812: 26 - 27

trenden er å bli sett blant Wessel-Bergs samlinger.⁶¹ Etter innføringen av eneveldet ble det på andre halvdel av 1600-tallet innført lover med mye innhold. Mye av denne lovgivningen var, slik som forordningen om begravelser fra 1682, basert på eldre lover som gjennomgikk revidering for å inkludere det nye sosiale hierarkiet og tilpasses eneveldets intensjoner og styre. Lov og rett må kunne tilpasse seg sosiale og politiske endringer. Over tid vil problemer med lovgivningen dukke opp og det vil være behov for videre revideringer. Alle forordninger og reskripter om begravelser som kom etter 1682 er kun endringer og videre utbredelse av den grunnleggende forordningen fra 7. november. 1700-tallet er kjent som en periode med store politiske og sosiale endringer i Europa. Situasjonen i Danmark-Norge var intet unntak. Endringene som foregikk i samfunnet og det faktum at Christian Vs lover var nesten 70 år gamle gjorde det nødvendig med endringer. Disse endringene og den økte mengden med forordninger var ikke kun merkbart blant lovene om begravelser, da det gjelder de fleste av lovene fra kong Christian V.

Gerd Mordt poengterte også den økte mengden med forordninger som kom på slutten av 1700-tallet i sin artikkel om luksuslovgivningen i Norge. I artikkelen beretter Mordt at reglene mot luksusforbruk hadde vært lite effektivt i århundrene før 1700-tallet, og det var derfor en kritisk holdning til de. Allikevel var det en økning i antall lover som skulle kontrollere forbruket. Mordt trekker fram Ove Høeg Guldberg som en viktig skikkelse i denne utviklingen. Guldberg skal ha vært en motstander av luksus og overdådighet. Han hadde derfor tiltro til luksusforordningene, og var med på å vedta nye lover for å kontrollere luksusforbruket og overdådigheten blant befolkningen.⁶² Selv om enkeltpersoner kan ha stor innflytelse, så tilsier ikke dette at økningen i antall luksuslover på 1700-tallet er på grunn av Guldbergs ønsker. Ove Høeg Guldberg hadde innflytelse på luksuslovgivningen, men det økte antallet luksusforordninger bør bli sett i sammenheng med den generelle økningen i antall lover over alle felt.

⁶¹ Wessel-Berg 1847: 32 - 35

⁶² Mordt 2018

Kirkeritualet 1685

Forordning om begravelser fra 7. nov 1682 som lovgivning gjaldt hele den generelle befolkningen. Tre år senere kom Danmarks og & Norgis Kirke-ritual, ofte kun kalt Kirkeritualet. Kirkeritualet var forbeholdt geistligheten med blant annet veiledning i hvordan prestene skal gjennomføre sine geistlige oppgaver. Boken ble skrevet av superintendenten, altså biskopen av Sjællands stift. Kirkeritualet var delt inn i 11 kapitler der kapittel 9 er om lik og begravelse. Dette er det som er skrevet i introduksjonen til kapittel om lik og begravelser i Kirkeritualet.

*Nar nogen dør i Menigheden, skal de nærmeste Venner, eller og Stædets Øvrighed, omhand(hun) er fremmet, bære tilbørlig omsorrig, at Liget, af hvad Stand det og er, bliver i Kiøbstæderne saa vel som paa Landet, inden og paa den Tid, saa og paa den Maade, som Politie-Ordnningen ommælder ved en Christelig Begravelse bestæde til Jorden.*⁶³

Introduksjonen i Kirkeritualet åpner opp for at alle har krav på en kristelig begravelse, både venner og fremmede. Og den kristelige begravelsen skal gjennomføres slik som “Politie-Ordnningen” bestemmer. Politie-ordningen som menes her er forordning om begravelser som kom tre år før Kirkeritualet ble gitt ut. Kirkeritualet viser altså til forordningen, og det som står videre i Kirkeritualet bygger på det som forordningen tidligere har bestemt.⁶⁴

Etter innledningen kommer Kirkeritualet med informasjon til prestene. Blant annet står det at presten skal føre en bok der navn og alder på avdøde skal skrives inn, denne boken blir presten sitt ansvar å vedlikeholde.⁶⁵ Mange av disse kirkebøkene eksisterer den dag i dag, og de er viktige informasjonskilder i historieforskning. Boken fungerer som en manual som prestene kan bruke i sitt arbeid, hvor det i detalj forklares hvordan begravelsen skal foregå etter liket kommer til kirken og gjennomførelsen av begravelsen blir prestens ansvar. Videre i Kirkeritualet blir det gitt annen praktisk informasjon som at ingen begravelser skal holdes på søndager eller ved helligdager, da dette vil forstyrre de ordinære kirketjenestene. Dette var,

⁶³ Kirkeritualet 1685: 326

⁶⁴ Kirkeritualet 1685: 326

⁶⁵ Kirkeritualet 1685: 327

som tidligere berettet i denne oppgaven, kun gjeldende for kjøpstedene. På landet måtte begravelsen gjennomføres før forkynnelsen.⁶⁶ Videre i Kirkeritualet står det om selve utførelsen av ritualene i begravelsesseremonien. Det som står her er begrenset til de mest grunnleggende delene av det lutherske begravelsesritualet som jordpåkastelse, salmesang fra skoleelevene og likpreken.

Spesielt var jordpåkastelsen et viktig ledd i begravelsesseremonien og ritualet fulgte en bestemt formulering. I kirkeritualet skrives det at jordpåkastelsen skal utføres slik. Etter prosesjonen og når liket har ankommet gravstedet, så skal den avdøde senkes ned i jorden. Når kisten ligger trygt i bakken så skal presten umiddelbart begynne med jordpåkastelsen. Presten bruker en skuffe og forkynner disse setningene:

Førstegang:

Av Jord est du kommen.

Andengang:

Til Jord skal du blive.

Trediegang:

*Af Jorden skal du igien opstaa.*⁶⁷

Kirkeritualet gjorde jordpåkastelsen til en obligatorisk del av begravelsen. Om begravelsesseremonien ble gjennomført uten en prest til stede, skulle kisten legges ned i jorden og deretter måtte man vente på at presten kom for å gjennomføre jordpåkastelsen før graven kunne lukkes. Dette kunne føre til ubehagelige problemer på landet, da det ofte kunne ta flere dager, uker eller måneder før presten var til stede for jordpåkastelsen.⁶⁸

Kirkeritualet er full av informasjon om begravelsesritualet som ikke er med i forordningen fra 1682. Som nevnt er Kirkeritualet mest for geistligheten, men den har også instruksjoner om hva som skal gjøres med begravelser som faller utenfor forordningen. Her gjelder da hvordan ting skal gjøres i enkelte situasjoner. For eksempel blir det berettet at i tider med pest og sykdom så kan prekenen kun være halvparten av den timen som forordningen og ritualet har bestemt for varighet av likprekener. Om presten skal preke ved graven, så blir prekenen

⁶⁶ Kirkeritualet 1685: 327

⁶⁷ Kirkeritualet 1685: 328

⁶⁸ Fæhn 1994: 152

erstattet med en kort formaning eller en bønn som kan trøste i tider med sykdom.⁶⁹ Det som er spesielt med Kirkeritualet og som vi skal gå dypere inn i neste kapittel, er at Kirkeritualet, i motsetning til begravellesforordningen, også nevner hvordan de som ikke er kvalifiserte til en luthersk begravelse skal gravlegges.

⁶⁹ Kirkeritualet 1685: 333

Død og ære

Kunsten å dø

I senmiddelalderen var en avdød persons minne en viktig del av tenkningen og troen om døden. Dødsforløpet til en person ville påvirke minnet om personen, og det fantes riktig og feil måter å dø på. De som døde på riktig måte ville få hedersminner og epitafier som bæret dem. *Ars moriendi* eller kunsten å dø ble en viktig kunnskap å ha med seg, bøker, likprekener og begravelseritualer var midler som kunne veilede folk i hvordan å dø på riktig måte. Kunsten å dø ble videreført også etter reformasjonen, hvor påminnelsen om dødens uunngåelighet var et viktig element i den lutherske tenkningen om døden. Minnekulturen handlet ikke kun om å minnes de avdøde, men også om å huske at døden kommer for oss alle - *memento mori*.⁷⁰ *Ars moriendi* var av katolsk opphav og tekstene som ble utgitt i senmiddelalderen fokuserer på sjelen og dens frelse. Teologen Jean Gerson som står bak en av de mest innflytelsesrike tekstene om dødsforberedelse fra middelalderen sier at man kan forebygge sjelens død gjennom “bot og bedring, rett skriftemål og rett anger for våre synder.”⁷¹ Tradisjonen om *ars moriendi* bygget på bønn og bot som midler i møtet med døden, og dette ble videreført i den etterreformatoriske tenkningen. Protestantene har et dogme som sier “rettferdiggjørelse ved troen alene”, og den protestantiske *ars moriendi* er formet ut fra dette. På dødsleiet har man ingen andre valg enn å gi slipp på dette livet og møte døden i tro. “Den protestantiske trøsten i møte med døden var [...] den ultimate erfaringen av rettferdiggjørelse ved troen alene.”⁷²

Biskopen Niels Paaske fra Bergen skrev en likpreken om den danske adelsmannen Knud Gyldenstjerne som døde i Bergen i 1627. En av delene i en likpreken var en skildring av den avdødes dødsleie kalt *Obitus*. Dette ble også gitt i Paaske sin likpreken til Knud Gyldenstjerne. Gyldenstjerne hadde blitt skadet etter han tråkket feil da han skulle stige av sin hest. Da han forsto at skadene var dødelige begynte han å forberede seg på sin død, og fulgte ritualene gitt i Niels Palladius sine dødsforberedelser.⁷³ Etter Knud Gyldenstjerne hadde tatt farvel med verden og gjort opp for sine synder ble han liggende i fire dager å vente

⁷⁰ Rasmussen (red.) 2019: 28

⁷¹ Rasmussen (red.) 2019: 30

⁷² Rasmussen (red.) 2019: 32

⁷³ Rasmussen (red.) 2019: 41

på døden og overgivelsen til Gud. I likprekenen blir øyeblikket der døden inntreffer beskrevet i stor detalj, og skildrer det som *ars moriendi* beskriver som den rette måten å dø på.⁷⁴ Om Knud Gyldenstiernes død faktisk foregikk slik som blir presentert i likprekenen er usikkert. Likprekenene var ofte formulert for å gi en idealistisk presentasjon av den avdøde, hvor ting ofte blir gjenfortalt til å ligne et bibelsk forbilde.⁷⁵ Likprekenene var både til trøst for de sørgende, men også noe som skulle veilede de levende med å vise at gjennom *ars moriendi* kan man møte døden uten frykt.⁷⁶ Ikke alle trodde på et liv etter døden, eller så tenkte de at frykten for døden ville komme uansett. Paaske likpreken til Gyldenstjerne fulgte tema om kunsten å dø, og i likprekenen blir de som avfeier dødens uunngåelighet kritisert. Paaske konkluderer at om man ikke godtar døden og forbereder seg på den i kristen tro gjennom hele livet, vil døden ved Guds tillatelse komme overraskende og man vil derfor ikke kunne dø kristelig.⁷⁷

På hvilke måter var kunsten å dø relevant for begravelseritualer? Kunsten å dø baserer seg på at man må leve kristelig for å kunne dø kristelig. Likprekenene som var populære i begravelser på 1600-tallet hadde som i forrige avsnitt en egen del som skildret dødsleiet. I denne delen blir dødsleiet ofte fremstilt ut fra *ars moriendi* og den riktige måten å dø på. Likprekenene ble fremført i begravelserne, og ideologien i *ars moriendi* ble her presentert for de sørgende. Gjenfortellingen av hvordan en person døde med fasthet i troen virket både som trøst, men også som oppmuntring til å selv leve kristelig og forberede seg på sin egen død. I forrige kapittel om lover og forordninger før eneveldet nevnes det at i kirkeordinansen fra 1607, blir sjeleringing videreført i det dansk-norske begravelseritualer. Begrunnelsen som ble gitt var at det skal "vekke de levende" slik at de kan forberede seg til en kristelig død. Gjennom å leve og dø med sin kristne tro, ville man naturligvis også belønnes med en fullkommen kristelig begravelse. Forordningen fra 1682 gir instruksjoner for hvordan en slik kristelig begravelse skal gjennomføres, og forordningen var gjeldende for de fleste av befolkningen. Men hva med de som ikke kvalifiserte seg til en luthersk begravelse?

⁷⁴ Rasmussen (red.) 2019: 43

⁷⁵ Rasmussen (red.) 2019: 20

⁷⁶ Rasmussen (red.) 2019: 44

⁷⁷ Rasmussen (red.) 2019: 46

De utenforstående

Forordningen fra 1682 ble gitt ut for å gjelde den generelle befolkningen som var med i den lutherske kirke. Dermed var det ingenting nevnt om de som ikke var en del av menigheten eller som av noen annen grunn ikke var verdige en ordinær begravelse. Dette gjaldt henrettede, folk av annen tro, folk som hadde begått selvmord og barn født utenfor ekteskap som dør i kort tid etter fødselen.⁷⁸ Selv om det ikke sto noe om hvordan disse personene skulle gravlegges i den generelle forordningen om begravelser, ble det i Kirkeritualet som kom tre år senere nevnt hvordan man skal gravlegge ikke-lutheranere. I Kirkeritualet står det:

*De, som ikke ere af den rene og rette Bekiendelse med voris kirke, blive i kirkegaardene begravne iblandt andre afdøde christne, dog uden nogen Jords Paakastelse af Præsten, tale eller Ligprædiken over dennem.*⁷⁹

Dermed ble det berettet i kirkeritualet at kun de som er med i menigheten vil ha tilgang til en fullkommen luthersk begravelse med jordpåkastelse, barnesang og likpreken, de som er av annen tro vil kunne gravlegges på viet jord, men uten seremoni. Eneveldets beslutninger i hvordan man skal begrave de som ikke kan gravlegges på kirkegården ble tatt ut fra tidligere praksis og bestemmelser. Kirkeordinansen fra 1607 poengterer at kirkegården skal være tilgjengelig for hvert ærlig menneske, og hver kristen skal få gravlegges på kirkegården eller i kirken med kirkens formenns samtykke. Kirkeordinansen viser at det var et behov for kontroll over hvem som kunne gravlegges på viet jord. Noe motstridende berettes det i kirkeordinansen at å gravlegges på kirkegården ikke gjør noen salig og det å gravlegges utenfor er ikke det samme som fordømmelse.⁸⁰

Idéen om hellig jord og dens betydning i oppnåelsen av evig liv var av katolsk opphav og hadde ingen posisjon i den lutherske teologien. Hvorfor var det da etter reformasjonen fortsatt et skille mellom viet og annen jord? Morten Fink-Jensen har skrevet et kapittel i boken *Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid, ca 1500 - 1814*. I dette kapittelet om begravelsespraksis på 1600-tallet, viser Jensen til Ludvig

⁷⁸ Fæhn 1994: 152

⁷⁹ Kirkeritualet 1685: 335

⁸⁰ Rasmussen (red.) 2019: 227

Holbergs komedie fra 1723 kalt *Hekseri eller blind alarm*. I stykket er det en kvinne som prøver å påvirke rettssaken til kjæresten sin som har blitt anklaget for trolldom. Loven sier at trolldom straffes med henrettelse og deretter begravelse utenfor kirkegården. Kvinnen bønnfaller om at kjæresten i det minste må bli gravlagt på hellig jord. Denne replikken viser at på 1700-tallet var det fortsatt ytterst viktig å begravnes på kirkegården.⁸¹ Middelalderens kristenrett hadde nektet “uavløste syndere” å begravnes i hellig jord, og dette fulgte i bestemmelsene om begravelser i hundreårene som kom. De som ble nektet begravelse i viet jord var ofte de som allerede hadde begått syndige handlinger, og det var skammelig å bli assosiert med disse menneskene. Disse tankene holdte seg fast, og dermed var det å gravlegges utenfor kirkegården skamfullt, ikke bare for den avdøde men også den avdødes slektninger og venner. Selv om reformasjonens teologer hadde berettet at begravelse på hellig jord ikke var nødvendig for å oppnå frelse,⁸² så hadde tradisjonen med å gravlegge samfunnets utstøtte utenfor kirkegårdene og oppfatningen av denne handlingen, dannet et skille mellom hellig jord og annen jord. Dette skillet hadde ingen sammenheng med den katolske ideologien, men handlet om at man mistet sin ære og plass i det kristne fellesskapet om man ble fratatt sin rett til en kirkelig begravelse.⁸³

I løpet av enevoldstiden ble det bestemt hva man skulle gjøre med de som i århundrene før ikke fikk gravlegges på kirkegården. I tillegg til Kirkeritualet fra 1685 ble bestemmelsene offentliggjort i Christian Vs danske og norske lov. Som nevnt ble det i Kirkeritualet fra 1685 anerkjent at ikke-lutheranere får gravlegges på kirkegården uten noen rituale. I lovene blir det også åpnet for at lik som blir funnet i naturen og barn som dør før de blir døpt også kan gravlegges på kirkegården, så lenge det blir avklart at det ikke er noe kriminelt bak dødsfallet.⁸⁴ Middelalderens kirkerettsbestemmelser hadde bestemt at udøpte barn ikke fikk gravlegges på kirkegården, dette var fordi de ikke hadde fått Guds nåde gjennom sakramentet og var derfor ikke kvalifisert til å bli begravet i hellig jord. I tiden etter reformasjonen ble det ikke gitt noen klare svar om hva som skal gjøres med de udøpte barna. Den lutherske teologien kunne ikke gi de tilgang til alle av kirkens ritualer i frykt av å undergrave betydningen av dåpssakramentet, men man kunne ikke se bort fra at Guds nåde kunne være større enn sakramentets rituale. På grunn av dette ble praksisen for gravlegging av udøpte

⁸¹ Amundsen & Laugerud (red.) 2010: 121

⁸² Amundsen & Laugerud (red.) 2010: 122

⁸³ Rasmussen (red.) 2019: 234

⁸⁴ Rasmussen (red.) 2019: 229

barn ulik i forskjellige deler av Danmark-Norge på 1500-tallet. Noen åpnet opp for at udøpte barn kunne gravlegges på kirkegården, men dette måtte skje uten noen ritualer. Andre steder fulgte senmiddelalderens bestemmelser og udøpte barn fikk dermed ikke gravlegges i viet jord.⁸⁵ Arne Bugge Amundsen skriver i *Å minnes de døde* : etter reformasjonen ble barna ofte gravlagt på kirkegården, ofte uten prestens viten eller medvirkning, og andre ganger ble barna lagt i voksne menneskers kister, dette ble også gjort med aborterte barn.⁸⁶

Henrettede, folk som begikk selvmord, uavløste bannsatte mennesker og folk som hadde mistet flere av sine sivile rettigheter gjennom å begå små forbrytelser, fikk ikke begraves før øvrigheten hadde bestemt hva som skulle gjøres med liket. Noen unntak ble gjort for selvmordere om hendelsen hadde skjedd i sammenheng med sykdom eller raseri, likene ble gravlagt på kirkegården, men uten noen seremoni eller rituale. Forbrytere ble vanligvis gravlagt på retterstedet eller ved galgen, dette viste at den avdøde døde med ingen ære.⁸⁷ 9. august 1737 kom det en ny forordning om forbryteres henrettelser og deres begravelser. Her skrives det at kriminelle som blir henrettet med sverd skal gravlegges på kirkegården uten noen seremoni. Om de blir henrettet på et annet vis der hodet beholdes, skal etter henrettelsen få deres hode og i noen tilfeller hender satt på stake. Deretter skal deres lik begraves ved galgen eller ved retterstedet av *nattmannen*.⁸⁸

Ars moriendi, gravsted på kirkegården og begravelse med seremoni og kristelige ritualer er alle forbundet med ære, tro og plass i det lutherske fellesskapet. I de tilfellene der en henrettet fikk sitt hode satt på stake, så var poenget å skremme og advare folket mot å begå kriminelle handlinger. En slik framstilling av konsekvensene av å begå forbrytelser hadde flere innvirkninger på tilskuernes tanker. Det vekke frykt for døden, frykt for Gud, og frykt for skammen av å bli gravlagt på denne måten. Den beste løsningen for å håndtere denne frykten og unngå en slik skamfull skjebne var å slutte seg til den lutherske kristendommen, og leve et ærlig og respektabelt liv. Det var også dette som var statens intensjoner. Trusselen av å kunne dø en dårlig død var et effektivt hjelpemiddel i statens arbeid med å kontrollere befolkningen og beholde en balanse i samfunnet.

⁸⁵ Rasmussen (red.) 2019: 231

⁸⁶ Rasmussen (red.) 2019: 232

⁸⁷ Rasmussen (red.) 2019: 229

⁸⁸ Schou 1777: 250

Oppsummering og konklusjon

Tidsperioden valgt for denne oppgaven var en tid med mye endringer som påvirket samfunnet i forskjellige grader. Reformasjonen førte til store endringer i samfunnet, i teologien og den felles kristne tro. Siden den lutherske teologien ville skille troen fra trosutøvelsen, ble begravelsesritualene som i senmiddelalderen hadde vært flotte seremonier som skulle hjelpe den avdøde inn i det evige liv, redusert til kun det aller mest nødvendige. I perioden etter reformasjonen ble det nye begravelsesrituale sakte men sikkert implementert i kirkenes religiøse praksis rundt om i landet. Det tok lang tid før de gamle katolske skikkene forsvant fra ritualer, da folk ofte holdt fast i tradisjoner, spesielt ute i distriktene. Noen av disse skikkene ble videreført etter reformasjonen, disse skikkene ble legitimert som en del av det lutherske rituale gjennom å gi de en hensikt fra den lutherske teologien.

De første skriftene som var med på å forme det nye ritualer sløyfet detaljene og det var derfor rom til å forme seremonier etter egne ønsker. Dette tok spesielt adelen nytte av og religiøse seremonier som bryllup og begravelser ble arenaer for luksus og overdådighet. Resultatet av adelens handlinger ble innføringen av lover med bestemmelser for hvordan seremoniene skal gjennomføres og begrensninger for forbruk. De første av det som har blitt kalt luksuslover, var kun gjeldende for adelen og var kongens forsøk på å kontrollere adelen og deres plass i det sosiale hierarkiet. I begynnelsen av 1600-tallet ble det vedtatt flere og strengere luksuslover, disse nye lovene ville gjelde byborgere i tillegg til adelen. Deretter i 1654 ble en ny forordning vedtatt, og luksuslovene gjaldt nå alle stendene i hele landet, da problemene med overdådighet begynte å vokse blant alle sosiale lag.

Luksuslovene var fortsatt gjeldende etter innføringen av eneveldet. Reformasjonen hadde dannet en ny politisk situasjon der kirken ble fratatt makt som egen institusjon og deretter blitt ført under staten. Forholdet mellom stat og kirke utviklet seg, og innføringen av eneveldet hadde ikke vært mulig uten kirkens støtte. Den nye styreformen ble legitimert og kongen ble gitt uinnskrenket makt ettersom den lutherske teologien beretter at kongen har ingen andre over seg enn Gud og at kongen er Guds nestemann på jorden. Dette førte til at enevoldstiden ble karakterisert av forholdet mellom kirken og kongen. Etter innføringen av eneveldet ble det gjort store endringer på lovverket for å videre legitimere den nye staten. Kongen innførte et nytt sosialt hierarki gjennom å danne rangordningen, og de nye lovene

inkluderte blant annet privilegier for de som var med i rangen. Privilegiene som ble gitt til rangen hjalp med å legitimere det nye sosiale hierarkiet og opprettholde de sosiale forskjellene mellom stendene.

7. november 1682 kom den nye store forordningen om begravelser. Forordningen var basert på eldre lovgivning som gjennomgikk revisjoner for å passe inn i den nye situasjonen under eneveldet. Bestemmelsene var gjeldende for hele befolkningen og formet en bestemt veiledning for hvordan det lutherske begravelsesritualet skulle gjennomføres. Som de tidligere lovene var formålet med denne forordningen å stoppe overdådigheten blant folket og kontrollere det sosiale hierarkiet. Den lutherske teologien verdsatte fromhet og nøysomhet, og bestemmelsene for begravelsesseremonien fulgte dette. Resultatet ble et rituale som var redusert til kun de mest nødvendige skikkene som var nevnt i de hellige tekstene. De nye lovene ble til en økonomisk mulighet, da kirken kunne ta betalt for tilleggstenester som klokkeringing og frakt av lik med likvogn.

Folkets syn på døden i den tidligmoderne perioden var formet av den lutherske teologien. Døden er en del av livet, og blir ofte møtt med frykt. Religion og tro gir midler som kan hjelpe folk med dødsrelatert sorg og frykt for egen død. Ars moriendi, eller kunsten å dø var populært i senmiddelalderen og den tidligmoderne perioden. Ars moriendi ga veiledninger basert på kristen teologi til hvordan man skulle leve og dø på riktig måte. Gjennom å godta sin egen død og hengi seg til Gud, kunne de som praktiserte kunsten å dø bedre håndtere sorg og tanker om døden. Det å dø på riktig måte og begravnes på riktig sted var viktig for folk i denne perioden, men ikke alle delte dette synet og mange hadde ikke mulighet dette. De som av noen grunn ikke kvalifiserte seg til en luthersk begravelse ble enten gravlagt på kirkegården i stillhet, eller i verste fall gravlagt utenfor kirkegården uten noe rituale. Befolkningen knyttet skam til denne typen begravelser, og frykt for skammen avverget folk fra å begå handlinger som kunne føre til dårlig død og en slik uverdigg begravelse. Kongens lovgivning deltok i å opprettholde denne frykten. Blant annet var det en lov som bestemte at hodene og hendene til henrettede forbrytere skulle settes på stake for å vise konsekvensene av forbrytelser og spre frykt blant folket. Frykten for død og uverdigg begravelse kunne dermed utnyttet av staten til å motvirke kriminalitet og kontrollere befolkningen.

Så hva var den dansk-norske stats syn på begravelser i den tidligmoderne perioden? Overdådighet blir fremstilt som årsaken til forordningen fra 7. november 1682. Bekjempelsen

av overdådighet hadde flere politiske formål, og det som blir presentert for befolkningen er det religiøse formålet: ikke la Gud fortørnes! De andre intensjonene med bekjempelsen av overdådighet var av politisk natur. Overdådighet var en trussel for det sosiale hierarkiets balanse, og det kunne føre til økonomiske problemer, både for staten og lokale samfunn. Den dansk-norske stat i den tidligmoderne perioden ønsket harmoni blant befolkningen, og dette ble forsøkt oppnådd gjennom altomfattende lovgivning. De første lovenes forsøk på å kontrollere adelen, og inkluderingen av rangordningen i forordningen fra 1682, er også tegn på at lovgivningen var et redskap som staten brukte for å legitimere sin egen makt. Staten, og spesielt den enevelde kongens makt ble også legitimert av den lutherske tro. Den lutherske kristendommen kan kobles til alle sider av situasjonen. Staten er avhengig av kirken og luthersk kristendom for å legitimere sin egen makt. Begravelsene er lutherske seremonier der sørgende kan finne trøst i den lutherske teologien, som store deler av befolkningen henga seg til. Kongen brukte befolkningens tro som et hjelpemiddel i styring av staten. I denne oppgaven har vi sett at dette har blitt gjort, enten med å begrunne innføringen av restriktive lover med luthersk teologi, eller ved å oppfordre befolkningen til å tro på luthersk kristendom gjennom trusler om dårlig død og skamfull begravelse. Alt kommer tilbake til den lutherske kristendommen og statens forsøk på å oppnå harmoni gjennom kontroll. Den lutherske tro gir makt til kongen gjennom å plassere han rett under Gud. Denne makten kan kun opprettholdes om befolkningen tror på luthersk kristendom, og staten blir styrt i overensstemmelse med luthersk teologi. Kirken hadde mistet sin makt med reformasjonen, men staten ble fortsatt styrt i henhold til religionen. Vi kan derfor konkludere med at statens syn på begravelser var både religiøst og politisk. Begravelsesritualene ble brukt til å få kontroll og oppnå politiske formål, og dette ble gjort ved å forme ritualer etter den lutherske kristendommens teologi gjennom lovgivning.

Litteraturliste

- Aarhus Universitet. (2017, 17. mai). *Rangforordningen, 25. maj 1671*. Danmarkshistorien. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/rangforordningen-25-maj-1671/?fbclid=IwAR2shAfNhlbmiUCzHKGJ-W8uRdnQ5jt3vIjL3L-JPSv5mj6jVzwzFcEhR68>
- Amundsen, A.B. & Laugerud, H.(red.). (2010). *Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid, ca 1500 - 1814*. Bergen
- Amundsen, A.B. (2014). Paucitas, simplicitas, gravitas: individ, samvittighet og orden i dansk-norsk ritualdebatt i første del av 1700-tallet. *Sjuttonhundratal*, Vol. 3 - 4, 149 - 165. <https://doi.org/10.7557/4.2877>
- Danmarks og Norgis Kirke-ritual*. (1685). Danmark-Norge
- Eide, E.S. (2011). Likprekener og liv i Norge på 1600-tallet. *Kirke & Kultur*, 116(4), 314 - 327. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2011-04-07>
- Floto, I. (2013). Strejftog i dødens historie. *Historisk Tidsskrift*, 105(1). Hentet fra <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/56162>
- Fæhn, H. (1994). *Gudstjenestelivet i Den norske kirke: fra reformasjonstiden til våre dager*. Universitetsforlaget.
- Isaksen, T.N. (2011). Thomas Lyngby, Søren Mentz og Sebastian Olden-Jørgensen: Magt og pragt – Enevælde 1660–1848 [anmeldelse av *Magt & Prag: Enevælde 1660 - 1848*, av Lyngby, T. Mentz, S. & Olden-Jørgensen, S.]. *Historisk tidsskrift*, 90(2), 303 - 308. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2011-02-16>
- Jespersen, L. (2010). At være, at ville og at have - Træk af luksuslovgivningen i Danmark i 15 - 1600-tallet. *Temp - Tidsskrift for historie*, 1(1), 31-58. Hentet fra <https://tidsskrift.dk/temp/article/view/24973>

Løvlie, B. (2021). Med kall fra Kongen: Presten under eneveldets lover. *Heimen*, 58(1), 91 - 108. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2021-01-07>

Mordt, G. (2018, 5. september). *Gjestebed og silkeklær - og myndighetenes forsøk på å kontrollere bøndernes forbruk på 1700-tallet*. Arkivverket. (Artikkelen er tidligere publisert i *Lokalhistorisk magasin* (01/2011).)
https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/kulturarvaret-2018/gjestebed-silkeklaer-og-forbrukskontroll?fbclid=IwAR3Hz30r4l_WmWhB3tsy1nFNdKqqwbPkh3EiSSgbixtjonjO_xy7pnnZB3M

Rasmussen, T. (red.). (2019). *Å minnes de døde: Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*. Cappelen Damm.

Schou, J.H. (1795). *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne : tilligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gjeldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge : forsynet med et alphabetisk Register. : I. Deel. Som indeholder K. Christian V Frr. fra 1670 til 1699 samt nogle før Hans Tid udkomne Anordninger*. (2. utg.) København.

Schou, J.H. (1777). *Chronologisk register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve samt andre trykte Anordninger som fra aar 1670 af ere udkomne: tiligemed et nøiagtigt Udtog af de endnu gjeldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge : forsynet med et alphabetisk Register : III. Deel. Som indeholder Kong Christian VI. Forordninger*

Schou, J.H. (1812). *Alphabetisk Register over de Kongelige Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne*. (3. utg.) København

Tveito, O. (2017). Rituell reformasjon: Fra ordo spulturae til luthersk gravferdsskikk.

Teologisk tidsskrift, 6(1), 25 - 41.

<https://doi.org/10.18261/issn.1893-0271-2017-01-03>

Werner, Y.M. (2004). *Døden som katharsis: Nordiska perspektiv på dödens kultur- och mentalitetshistoria*. Lund University.

Wessel-Berg, F.A. (1842). *Kongelige Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i*

Tidsrummet 1660 - 1813: Andet Bind. 1746 - 1780. J.W. Cappelen. Oslo.

Wessel-Berg, F.A. (1847). *Register til Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge*

1660 - 1813. J.W. Cappelen. Oslo.

